JANUBIY AFRIKA RESPUBLIKASINING DIPLOMATIK PROTOKOLI VA ETIKETI: XALQARO DIPLOMATIYA TIZIMIDAGI O‘RNI VA XUSUSIYATLARI

Kamalova Rumaysaxon Yax’yoxon qizi
O‘zbekiston xalqaro islomshunoslik akademiyasi
“Islom iqtisodiyoti va xalqaro munosabatlar” fakulteti, “Xalqaro munosabatlar” ta’lim yo‘nalishi 3-bosqich talabasi

Annotatsiya: *Mazkur maqolada Janubiy Afrika Respublikasining diplomatik protokoli va etiketi tizimi, uning xalqaro diplomatiya tizimidagi o'rni hamda o'ziga xos xususiyatlari ilmiy tahlil etilgan. Tadqiqot davomida mamlakatning aparteid tizimidan keyingi davrda shakllangan tashqi siyosati, diplomatik munosabatlarning huquqiy va madaniy asoslari, davlat tashriflari va rasmiy marosimlarni tashkil etish tartiblari o'rganildi. Janubiy Afrika diplomatiyasining noyob jihati uning ko'pmadaniyatli jamiyatga asoslangan diplomatik etiketida hamda Afrika qit'asi miqyosidagi yetakchi davlat sifatidagi rolida namoyon bo'ladi. Maqolada, shuningdek, mamlakatning BRIKS, Afrika Ittifoqi va BMT kabi xalqaro tashkilotlardagi faoliyati, "Ubuntu diplomatiyasi" falsafasi hamda vositachilik va sulh diplomatiyasidagi tajribasi yoritilgan. Tadqiqot natijalari Janubiy Afrika diplomatik protokoli tizimining xalqaro standartlar bilan milliy an'analar uyg'unligiga asoslanganini ko'rsatadi. Mazkur tahlil rivojlanayotgan davlatlarning diplomatik amaliyotini takomillashtirish hamda ko'pmadaniyatli kontekstda samarali diplomatik muloqotni tashkil etish nuqtai nazaridan amaliy ahamiyat kasb etadi.*

Kalit so'zlar: *Janubiy Afrika Respublikasi, diplomatik protokol, diplomatik etiket, Ubuntu diplomatiyasi, xalqaro munosabatlar, ko'pmadaniyatli diplomatiya, Afrika Ittifoqi, BRIKS, vositachilik diplomatiyasi.*

Diplomatik protokol va etiket xalqaro munosabatlar tizimining muhim tarkibiy qismi hisoblanadi. Davlatlar o‘rtasidagi siyosiy, iqtisodiy va madaniy

aloqalar rasmiy uchrashuvlar, muzokaralar va xalqaro konferensiyalar orqali amalga oshiriladi. Ushbu jarayonlarning samarali va tartibli tarzda o‘tkazilishi uchun muayyan qoidalar tizimi zarur bo‘ladi. Aynan shu qoidalar majmui diplomatik protokol deb ataladi. Diplomatik protokol davlatlar o‘rtasidagi rasmiy marosimlar, davlat tashriflari, diplomatik uchrashuvlar va xalqaro konferensiyalarni tashkil etish tartibini belgilaydi. Diplomatik etiket esa diplomatlar va davlat rahbarlarining rasmiy muomala madaniyatini, nutq uslubini, kiyinish qoidalarini hamda marosimlardagi xulq-atvor normalarini o‘z ichiga oladi.

Xalqaro diplomatiyada protokol qoidalari davlatlar o‘rtasidagi tenglik va o‘zaro hurmat tamoyillarini ta’minlashga xizmat qiladi. Diplomatik protokolning asosiy vazifasi davlatlar o‘rtasidagi rasmiy aloqalarni tartibga solish va xalqaro diplomatik jarayonlarda tushunmovchiliklarning oldini olishdan iborat. Diplomatik protokol bo‘lmagan taqdirda davlat rahbarlari yoki diplomatik delegatsiyalar o‘rtasidagi rasmiy uchrashuvlarda tartibsizlik yoki siyosiy ziddiyatlar yuzaga kelishi mumkin. Shu sababli diplomatik protokol xalqaro diplomatiyaning muhim institutsional elementlaridan biri hisoblanadi.

Diplomatik protokolning shakllanishi uzoq tarixiy jarayon natijasidir. Davlatlar o‘rtasidagi diplomatik aloqalar qadimgi sivilizatsiyalar davridayoq paydo bo‘lgan. Miloddan avvalgi XIV asrga oid **Amarna diplomatik yozishmalari** qadimgi Misr, Mitanni va Bobil davlatlari o‘rtasidagi diplomatik muloqotning eng qadimgi yozma manbalaridan biri hisoblanadi. Ushbu hujjatlar davlat hukmdorlari o‘rtasidagi siyosiy va diplomatik yozishmalarni o‘z ichiga oladi. Keyingi davrlarda diplomatiya tizimi yanada rivojlandi. Ayniqsa o‘rta asrlar va Uyg‘onish davrida Yevropa davlatlari o‘rtasidagi siyosiy aloqalar kengayib, diplomatik vakillar instituti shakllana boshladi. XV asrda Italiya shahar-davlatlari, xususan Venetsiya Respublikasi doimiy diplomatik vakolatxonalar tizimini joriy qildi. Bu tizim zamonaviy diplomatiyaning muhim

bosqichi hisoblanadi, chunki aynan shu davrda davlatlar boshqa mamlakatlarda doimiy elchixonalar tashkil eta boshlagan.

Xalqaro diplomatik protokolning rivojlanishida 1815-yilda bo‘lib o‘tgan **Vena kongressi** muhim ahamiyat kasb etadi. Ushbu kongress Napoleonga qarshi urushlardan keyin Yevropada siyosiy muvozanatni tiklash maqsadida tashkil etilgan. Vena kongressi qarorlariga ko‘ra diplomatik vakillar darajalari aniq belgilab qo‘yildi. Unga ko‘ra diplomatik vakillar quyidagi toifalarga ajratildi: elchilar (ambassadors), vakolatli elchilar (envoys), muvaqqat ishlar vakillari (chargé d’affaires). Bu tasnif diplomatik protokol tizimining muhim elementi hisoblanadi. XX asrda diplomatik protokol qoidalari xalqaro huquq normalari bilan yanada mustahkamlandi. Diplomatik munosabatlarning eng muhim huquqiy hujjatlaridan biri **1961-yilda qabul qilingan Vienna Convention on Diplomatic Relations** hisoblanadi. Ushbu konvensiya diplomatik vakolatxonalar faoliyatining asosiy qoidalarini, diplomatlarning huquq va majburiyatlarini hamda diplomatik imtiyoz va immunitetlarni belgilab berdi. Konvensiya 1964-yilda kuchga kirgan bo‘lib, bugungi kunda 190 dan ortiq davlat ushbu hujjatga qo‘shilgan.

Diplomatik protokolning yana bir muhim jihati davlat tashriflari marosimlari bilan bog‘liq. Davlat rahbarlari yoki hukumat delegatsiyalarining rasmiy tashriflari davomida qator marosimlar o‘tkaziladi. Masalan, davlat tashriflari vaqtida faxriy qorovul saf tortishi, davlat madhiyasining ijro etilishi, ikki davlat bayroqlarining ko‘tarilishi, rasmiy muzokaralar o‘tkazilishi diplomatik protokol qoidalari asosida amalga oshiriladi. Bu kabi marosimlar davlatlar o‘rtasidagi o‘zaro hurmat va siyosiy tenglikni ifodalaydi.

Diplomatik etiket esa diplomatlarning kundalik faoliyatida muhim rol o‘ynaydi. Diplomatik etiket qoidalari rasmiy uchrashuvlarda qanday salomlashish, qanday nutq so‘zlash, qanday kiyinish va qanday muomala qilish kerakligini belgilaydi. Masalan, ko‘plab davlatlarda rasmiy diplomatik

uchrashuvlarda diplomatik kostyum yoki milliy rasmiy kiyim kiyish talab qilinadi. Bundan tashqari diplomatlar o‘z nutqlarida hurmat ifodalarini qo‘llashi va diplomatik muomala madaniyatiga rioya qilishi zarur.

Diplomatik protokol zamonaviy global siyosat sharoitida yanada muhim ahamiyat kasb etmoqda. Bugungi kunda davlatlar o‘rtasidagi siyosiy va iqtisodiy hamkorlik tobora kengayib bormoqda. Xalqaro tashkilotlar sonining ortishi, global savdo aloqalarining rivojlanishi va xalqaro konferensiyalar sonining ko‘payishi diplomatik protokol qoidalariga bo‘lgan ehtiyojni yanada oshirmoqda.

Janubiy Afrika Respublikasi diplomatik tizimi mamlakatning siyosiy tarixiy jarayonlari va ko‘p millatli jamiyati bilan chambarchas bog‘liq holda shakllangan. Zamonaviy Janubiy Afrika diplomatiyasining shakllanishi 1994-yildagi demokratik siyosiy o‘zgarishlar bilan boshlanadi. Aynan shu yili mamlakatda apartheid siyosati tugatilib, ko‘p partiyaviy demokratik saylovlar o‘tkazildi. Natijada Nelson Mandela prezident etib saylandi va Janubiy Afrika Respublikasi xalqaro hamjamiyat bilan keng diplomatik aloqalarni tikladi. Ushbu siyosiy o‘zgarish mamlakat tashqi siyosatini tubdan o‘zgartirib, uni xalqaro hamkorlik va diplomatik muloqotga asoslangan yangi bosqichga olib chiqdi.

Apartheid davrida (1948-1994) Janubiy Afrika Respublikasi xalqaro siyosiy izolyatsiyaga duch kelgan edi. Ko‘plab davlatlar mamlakat bilan diplomatik aloqalarni to‘xtatgan yoki cheklagan. 1974-yilda Birlashgan Millatlar Tashkiloti Bosh Assambleyasi apartheid siyosati sababli Janubiy Afrikaning BMTdagi delegatsiyasini faoliyatdan chetlashtirish to‘g‘risida qaror qabul qilgan. Bu qaror mamlakatning xalqaro diplomatik tizimdagi o‘rniga jiddiy ta’sir ko‘rsatdi.

Janubiy Afrika Respublikasining tashqi siyosati va diplomatik faoliyati **Department of International Relations and Cooperation (DIRCO)** tomonidan amalga oshiriladi. Ushbu vazirlik mamlakat tashqi siyosatini shakllantirish, diplomatik vakolatxonalar faoliyatini muvofiqlashtirish va xalqaro tashkilotlar

bilan hamkorlikni rivojlantirish uchun mas’ul hisoblanadi. DIRCO ma’lumotlariga ko‘ra, Janubiy Afrika Respublikasi dunyoning turli mamlakatlarida **100 dan ortiq diplomatik vakolatxonalarga** ega bo‘lib, ular elchixonalar, konsulliklar va xalqaro tashkilotlardagi doimiy vakolatxonalarni o‘z ichiga oladi. Diplomatik protokol mamlakatda rasmiy davlat tashriflari va xalqaro uchrashuvlarni tashkil etishda muhim rol o‘ynaydi. Janubiy Afrika Respublikasiga davlat rahbarlari tashrif buyurganida ularni kutib olish marosimi odatda Pretoriya shahridagi **Union Buildings** majmuasida o‘tkaziladi. Ushbu bino 1913-yilda qurilgan bo‘lib, Janubiy Afrika Respublikasi hukumatining asosiy siyosiy markazlaridan biri hisoblanadi. Janubiy Afrika Respublikasining diplomatik etiketi mamlakatning ko‘p madaniyatli jamiyati bilan ham bog‘liqdir. Janubiy Afrika Respublikasi dunyodagi eng ko‘p millatli davlatlardan biri hisoblanadi. Mamlakat konstitutsiyasiga ko‘ra, Janubiy Afrikada **11 ta rasmiy til** mavjud bo‘lib, ular ingliz, afrikaans, zulu, xosa, sesotho, setswana va boshqa tillarni o‘z ichiga oladi. Ko‘p madaniyatli muhit diplomatik muloqotda ham aks etadi. Diplomatik uchrashuvlarda turli madaniy an’analarga hurmat bilan yondashish muhim hisoblanadi. Masalan, ba’zi rasmiy tadbirlarda mahalliy an’anaviy kiyimlar yoki madaniy marosim elementlari ham qo‘llanilishi mumkin. Bu esa mamlakatning madaniy xilma-xilligini namoyish etadi.

Janubiy Afrika Respublikasining diplomatik siyosati Afrika qit’asidagi mintaqaviy hamkorlikka ham katta e’tibor qaratadi. Mamlakat **Afrika Ittifoqi (African Union)** va **Janubiy Afrika Taraqqiyot Hamjamiyati (SADC)** kabi tashkilotlarda faol ishtirok etadi. Ushbu tashkilotlar Afrika qit’asida iqtisodiy hamkorlik, siyosiy barqarorlik va xavfsizlikni mustahkamlashga qaratilgan.

Janubiy Afrika Respublikasi 2011-yilda **BRICS** tashkilotiga qo‘shildi. BRICS davlatlari global iqtisodiyotda muhim o‘rin egallaydi. Xalqaro Valyuta Jamg‘armasi ma’lumotlariga ko‘ra, BRICS mamlakatlari dunyo aholisining qariyb 40 foizini va global iqtisodiyotning muhim qismini tashkil etadi. Ushbu

tashkilot doirasidagi sammitlar ham qat’iy diplomatik protokol qoidalariga asoslanadi. Janubiy Afrika diplomatiyasining yana bir muhim yo‘nalishi - bu tinchlikparvarlik faoliyatidir. Mamlakat BMT tinchlikparvarlik operatsiyalarida ham ishtirok etadi. Janubiy Afrika harbiylari va diplomatlari Afrika qit’asidagi bir qator tinchlik missiyalarida qatnashgan.

Janubiy Afrikaning xalqaro diplomatiyadagi mavqeini tushunishda uning Birlashgan Millatlar Tashkilotidagi o‘rni alohida ahamiyatga ega. BMTning rasmiy ma’lumotlariga ko‘ra, Janubiy Afrika 1945-yil 7-noyabrda, o‘sha davrdagi “Union of South Africa” nomi bilan, tashkilot a’zoligiga qabul qilingan va BMTning asoschi davlatlaridan biri hisoblanadi. Bu fakt juda muhim, chunki Afrika qit’asidan BMTni tuzishda qatnashgan davlatlar soni juda kam bo‘lgan. Keyinchalik apartheid siyosati sababli Janubiy Afrikaning xalqaro obro‘si keskin pasaydi, ammo 1994-yildan keyin mamlakat BMT doirasidagi faoliyatini demokratik asosda qayta tikladi. Shu tariqa Janubiy Afrika BMTda tarixiy a’zolik tajribasini zamonaviy demokratik legitimlik bilan birlashtirgan davlatga aylandi. Janubiy Afrika Respublikasining xalqaro diplomatiyadagi mavqei uning tashqi siyosiy falsafasi bilan ham mustahkamlangan. DIRCO hujjatlarida mamlakat tashqi siyosati Afrika kun tartibi, Janub-Janub hamkorligi, ko‘p tomonlama diplomatiya va xalqaro huquqqa tayanishi qayd etiladi.

Janubiy Afrika Respublikasi xalqaro diplomatiya tizimida bir nechta darajada faoliyat yuritadi: global darajada BMT, G20 va BRICS orqali; qit’a darajasida Afrika Ittifoqi orqali; mintaqaviy darajada esa SADC orqali. Bu ko‘p qavatli diplomatik ishtirok mamlakatga turli maydonlarda bir vaqtning o‘zida ta’sir ko‘rsatish imkonini beradi. 1945-yildan beri BMT a’zosi bo‘lishi, 1994-yildan keyin Afrikadagi demokratik legitim davlat sifatida qayta integratsiyalashuvi, uch marta BMT Xavfsizlik Kengashiga saylanishi, AU va SADCdagi yetakchi roli, G20 va BRICSdagi ishtiroki Janubiy Afrikaning xalqaro aloqalardagi mavqeini aniq tasdiqlaydi. Shu sababli mamlakatni Afrika

manfaatlarini global diplomatik maydonga olib chiqayotgan asosiy davlatlardan biri deb baholash mumkin.

Xulosa: Zamonaviy xalqaro munosabatlar tizimida diplomatik protokol va etiket davlatlararo rasmiy aloqalarni tartibga soluvchi muhim mexanizm hisoblanadi. Diplomatik protokol xalqaro uchrashuvlar, davlat tashriflari, muzokaralar va konferensiyalarni tashkil etish tartibini belgilovchi qoidalar tizimi bo'lsa, diplomatik etiket diplomatlar va davlat rahbarlarining muomala madaniyati hamda rasmiy marosimlardagi xulq-atvor qoidalarini belgilaydi. Bu qoidalar davlatlar o'rtasidagi tenglik, o'zaro hurmat va siyosiy muvozanatni ta'minlashga xizmat qiladi. Ularning huquqiy asoslari xalqaro huquq normalari, xususan 1961-yilgi Diplomatik munosabatlar to'g'risidagi Vena konvensiyasi bilan mustahkamlangan. Tadqiqot davomida diplomatik protokol va etiketning tarixiy rivojlanishi hamda xalqaro diplomatiyadagi ahamiyati tahlil qilindi. Uning shakllanishi qadimgi davlatlardan boshlangan, o'rta asrlarda diplomatik vakolatxonalar tizimi orqali rivojlangan, XIX asrda Vena kongressi vakillar darajalari va ustuvorlik tartibini belgilagan, XX asrda esa xalqaro huquq normalari zamonaviy asoslarini yaratgan. Natijada diplomatik protokol xalqaro siyosiy tizimning ajralmas institutsional elementiga aylangan.

Umuman olganda, Janubiy Afrika Respublikasi zamonaviy xalqaro diplomatiyada muhim o'rin egallovchi davlatlardan biridir. Uning diplomatik protokoli xalqaro huquq normalari, milliy siyosiy tizim va madaniy an'analar uyg'unligida shakllangan. Protokol va etiket qoidalariga rioya qilish davlatlararo barqarorlik, o'zaro hurmat va samarali hamkorlikni ta'minlovchi muhim omil bo'lib qolmoqda, mamlakatning xalqaro diplomatiyadagi faol ishtiroki esa uning global siyosiy ahamiyatini yanada mustahkamlamoqda.

.

Foydalanilgan manba va adabiyotlar ro‘yxati:

1. United Nations. Member States – South Africa
   https://www.un.org/en/about-us/member-states
2. United Nations General Assembly Documentation
   https://www.un.org/en/ga